

הערה על ההיסטוריוגרפיה של 'השומר' וה'הגנה'

איל כפכפי

מאמרו המלומד של נקדימון רוגל 'מי הרג את אברהם יוסף פּרל?',¹ מלבד שהוא חושף מידע חשוב, מעיר את תשומת לבנו לבעייתיות בכך שגינוני המחותר של 'השומר', וגם של 'ההגנה', שהלמו את תקופת פעילותן בטרם קמה המדינה, הועתקו לימי המדינה; בעייתיות זו חריפה במיוחד כשמדובר בהיסטוריוגרפיה של המחותר האלו.

זוהי הסיבה לכך שעד היום ניטשים ויכוחים על מאורעות היסטוריים חשובים שבהם היו קשורים גורלותיהם של אנשים רבים, ולא רק גורלו הטרגי של ברל. הטרגדיה של פאטריה מציבה עדיין קושיות חמורות למדי.² וכך גם פרשת פיצוץ מלון המלך דוד. כשהטיח בן-גוריון נגד חירות בכנסת בשנת 1950 ש'ההבדל בינינו הוא בין סג'רה ובין "קינג דוד", השיב לו מנחם בגין בשאלה: 'מי ציווה לעשות את המעשה הזה? ענה בבקשה'. בן-גוריון קרא: 'תענה אתה — כי זה פעלך, אבל בבקשה תענה בזמן דיבורך ולא בשעה שאני מדבר'. בגין לא ויתר: 'אתם ביקשתם מאתנו לקבל אחריות על "קינג דוד" האם אתה מזכיר לנו את "קינג דוד"?'. בן-גוריון טען שהוא אינו נושא באחריות למעשה: 'אין לי מושג מי הם ה"אתם" שביקשו ממך זאת, ואין זה ענייני ברגע זה, אני רוצה רק לציין ההבדל שבין דרך סג'רה ובין דרך "קינג דוד". לא אומר מה זה "קינג דוד", הכל יודעים זאת'.

ח"כ הילל קוק מחירות קרא: 'זה כבוד גדול! ברוכות הידים'.

ח"כ אריה בן אליעזר מחירות התערב גם הוא: 'מה אתה מתחסד כאן? האם לא ידעת שמעשה

"קינג דוד" נעשה בכפודת המרי?'

בגין: 'חברייך בקשוני לפוצץ את "קינג דוד". ואם זה פשע — הרי אתם אחראים בעדו'.

בן-גוריון: 'אין לי כל מושג על ה"חברים" שביקשו זאת ממך. אני חשבת "קינג דוד" לפשע

מתועב בזמנו, ואני חושב זאת לפשע מתועב גם עכשיו'.³ ההיסטוריון יגאל עילם העיר הערות לא

1 קתדרה, 69 (תשרי תשנ"ד), עמ' 164-174.

2 שני מכתבים בעקבות פאטריה, מאת מוניה מרדור ושאל אביגור, בתוך: ג' ריבלין (עורך), עלי זית וחורב, תל-אביב 1990, עמ' 103-106. דברים תמוהים כלולים במכתב של אביגור, כגון שהוא עלה ל'נקודת מצפה מסויימת על הכרמל', ומשם 'ראיתי את האניה מתהפכת על צידה; בעקבות ההתפוצצות ראיתי צורך לעזוב את העיר. וכן העובדה שברל כצנלסון הכתיר את האסון המחריד במלים אלה: 'יום פטריה הוא לנו כיום תל חי'.

3 דברי הכנסת, ז, עמ' 37-38, 17 באוקטובר 1950.

מחמיאות על עמדתם של הרמ"א משה סנה והרמטכ"ל יצחק שדה בפרשה זו.⁴

היו גם פרשות אחרות שהאמת ההיסטורית עליהן הוסתרה למחצה ולשליש, חלקן נוגעות לארגון 'השומר' ורבות נוגעות לפרקים אחרים שההיסטוריונים של ה'הגנה' לא ששו לחשוף יותר מדי פרטים עליהם. ידועה פרשת אי-קבלתו של בן-גוריון לארגון 'השומר', ששבתי טיפל בה באריכות וביסודיות. העובדה שלא נמנה עם חברי 'בר גיורא' או 'השומר' לא הפריעה לבן-גוריון לכתוב בקובץ 'השומר' כאילו היה חבר באגודה. הוא סיפר בגוף ראשון את הסיפור המפורסם על גניבת הפרדה בסג'רה כדי להאשים את השומר הצ'רסקי ולזכות בתפקיד השמירה במושבה: 'לילות אחדים ארבנו להשומר הצ'רסקי... בליל חושך אחד הובילו אחדים מאתנו את הפרידה היותר טובה מתוך החווה — ואנחנו הודענו מיד לפקיד את מעשה הגניבה'.⁵ ייתכן שלמעשה זה הוא היה באמת שותף, אבל כאמור לא הובא בסוד 'בר גיורא' ו'השומר', ולפחות מקצת מהדברים שפרסם בעניין זה (בעניין חברותו או אי-חברותו ב'השומר') לא היו דברי אמת.⁶

ההחלטות כאשר לדברים שמותר ושסאסור לגלותם הושפעו קודם כול מהעובדה שמדובר במחתרת. לו היו מגלים למשל את שמו של השומר שירה, בשוגג או במזיד, ככלל, הרי צפוי היה שייענש. לא רק הכבוד ההיסטורי של 'השומר' היה כרוך בדבר. גם כשנעתר מפקד האצ"ל בגין ליטול על עצמו את האחריות הבלעדית לפיצוץ מלון המלך דוד הוא עשה כך משום ששוכנע שהדבר חיוני לטובת היישוב כולו בנסיבות שנוצרו לאחר 'השבת השחורה', שכן סכנה נשקפה ליישוב אילו הכריזה ה'הגנה' על אחריותה למעשה.

לאחר קום המדינה לבשה ההיסטוריוגרפיה גוון פוליטי: מאבקי השלטון בין מפא"י לחירות מכאן, וכינה לשמאל שראה עצמו כנושא מורשת הפלמ"ח, מכאן, עשו רבות לעיוות ההיסטוריה. אבל מעבר לכך כתיבת ההיסטוריה, וזו של ה'הגנה' ו'השומר' בכלל זה, הונעה לא במעט על ידי השקפה ואידאולוגיה בלויית אינטרסים אישיים.

שאל אביגור עצמו, שנודע כמי ששומר את סודות המחתרת, ניסה להשתחרר מהמיסטיקה שאפפה את גיבורי ה'הגנה' ו'השומר', והנחה את יהודה סלוצקי לכתוב בספר תולדות ההגנה גם דברים שאינם נאים. כבר הראה רוגל ש'ספר תולדות ההגנה' הודה בכך שברל לא נרצח על-ידי ערבים אלא נהרג מכדור של יהודי, ובכל זאת הוא סבור שמחברי הספר 'נכשלו'. נשוב לכך להלן. אביגור, מעורכי הספר, חשב שהאמת, חייבת לבוא לידי ביטוי. הוא פירט את חולשותיו של יצחק שדה בפני סלוצקי:

ולזולו באדמיניסטרציה כשכיהן כרמטכ"ל או ממלא מקומו היה מבחינה זו חסר אונים לחלוטין ויותר מכך כמעט מגוחך. בגדוד העבודה היה כינויו 'פילוסוף'. ואכן היתה לו נטיה להגות אך בטוייו בשטח זה היו ילדותיים, הן בשטח ההגות הכללית, במידה ונוקק לה, והן בשטח ההגות המדינית — כאן היה תינוק גמור, אינפנטילי, אולם הפופולאריות שלו בחוגי הצעירים גרמה לא מעט בלבול מוח וספיחי 'שמאלנות'. מצד אחר הפליג אביגור בשבחו של שדה, הן כדמות חינוכית והן כחלוץ בתחומים צבאיים של ה'הגנה', הנודדת, הפר"ש וחיל השריון.⁷

4 'עילם, ההגנה: הדרך הציונית אל הכוח, תל-אביב 1979, עמ' 224.

5 קובץ 'השומר', תל-אביב תשי"ז², עמ' 328.

6 ש' טבת, קנאת דוד: חיי בן גוריון, א, תל-אביב 1977, עמ' 142.

7 אביגור אל סלוצקי, 10-11 באוקטובר 1964, את"ה, 80/299/41.

באשר לארגון 'השומר' אביגור היה ער מאוד לרגישות של בן-גוריון, שטען בפניו כי יש 'אי-דיוקים' בפרקים העוסקים בארגון זה ב'ספר תולדות ההגנה' אך נמנע מלומר מה היו אי-דיוקים אלה. אביגור חשש שהמדובר ביחסים שבין 'השומר' לבין בן-גוריון.⁸ הוא תבע מסלוצקי לברר היטב כל פרט ממסכת 'השומר', כולל תאונות נשק בארגון 'השומר' שבהן נהרגו שומרים, כמו מאיר'קה חזנוביץ. כן התעניין בפגישותיו של ישראל שוחט בתורכיה עם כת ה'דונמה', חסידי שבתאי צבי, כדי לברר את האמת בפרשה משיחית זו.⁹

אביגור גם תבע לחשוף את הדמות המעניינת של מניה שוחט על כל פניה, לאו דווקא רק כגיבורה לאומית.

איני מוכן בעניין זה לקבל דעתו של ישראל שוחט. בשום פנים ואופן וכן את נסיגתך. אם אכן סוף סוף חותרים אנחנו במידת כוחנו המעט — לאמת ההסתורית [כך!] דמותה של מניה — ללא תעיותיה — תתקבל מסולפת מעיקרה. אין אנו מתכוונים לתאר בספרנו אנדרטאות כלילות השלימות כי אם אישים חיים על תעיותיהם, טעויותיהם וגדולתם. גדולתה של מניה היא שכל ימיה תעתה, טעתה ואף הטעתה וחזרה תמיד לעיקר. הן בזאת גדולתה האמיתית. ישראל שוחט לעולם לא יבין זאת. יהא אלהים עימו אך את דרכו לא נוכל לקבל בשום פנים ואופן. בעיני למשל צאתה בשלום של מניה מהזוכבטובשצי'נה¹⁰ היא עדות גדולה למהותה המוסרית ולא סימן לפגם. אם נלך בדרך זו — אנה אנו באים? אנו עלולים לעמוד בכל מקרה בפני קבוצות לחץ...¹¹

אביגור מנה מספר פרשיות 'בעייתיות' ולאחר מכן הוסיף לגבי 'השומר':

השומר כתב את ספרו 'השומר' ועומד להוציא כרך ב'. הוא כמוכזב הולך בדרך 'לא ראה און ביעקב' (או ב'השומר'). העולם מחולק לשנים, 'שחור' ו'לבן'. והוא כולו לבן. דרך זו נראית לי פסולה לחלוטין לספר היסטורי [כך!] אני מוכן לקבל ברצון כל תיקון עובדתי מצד ישראל שוחט ואחרים — אך איני מוכן בשום פנים ואופן לקבל את 'שיטתו'... גם מבחינה חינוכית נראה לי ספר המתעלם מן האמת ההיסטורית הודאית כספר שלא יקלע למטרה. ומה יהא כשנגיע לפרשת ה'אקס'¹² שישראל שוחט מוצא משום מה צורך להעלימה? ... יש שורה ארוכה של אינטרסנטים העלולים לרצות להוות עלינו לחץ בכיוונים שונים ומשונים ולהגות אותנו מדרכנו, עלינו להיות נכונים לעמוד בפני כל לחץ.¹³

מתוך יחס זה לאמת ההיסטורית ראה אביגור את האסון שקרה לברל:

מסיבות ההרג הלא הן ידועות לך: אני נוטה לכתוב 'התכבר כי ברל נורה בחצות ליל על ידי חברו בשמירה'. (הייתי משמיט המלים 'בשגגה או מתוך אי-זהירות' — והמבין יבין.) את

8 אביגור אל סלוצקי, 5 בפברואר 1958, שם.

9 אביגור אל סלוצקי, 28 בינואר 1954, את"ה, 80/299/35.

10 מדובר בקשרים של מניה וילבושביץ עם ראש הבולשת במוסקווה ולאחר מכן ראש האוכראנה, המשטרה החשאית הצארית, קשרים שתוצאתם היתה הקמת המפלגה הבלתי תלויה שמרכזה היה בעיר מינסק. ראה: ר' בקי, רולטה רוסית, תל-אביב 1992; ד' איביאנסקי, מהפכה וטרור, תל-אביב 1989; י' גולדשטיין, מניה וילבושביץ-שוחט, חיפה 1991.

11 ראה לעיל, הערה 9.

12 ראה למשל: ש' טבת, קנאת דוד, ב: איש מרות, ירושלים ותל-אביב 1980, עמ' 280.

13 אביגור אל סלוצקי, 28 במארס 1954, את"ה, 80/299/35.

הפסקה הבאה הייתי מסיים אולי, 'לאחר זמן נפלו גם ... מטובי אנשי "השומר" קרבן ליריות שגגה או שימוש אי זהיר כנשק אישי'.¹⁴

סביר להניח שאביגור רמז על משהו הרבה יותר חמור מהריגה ולכן המשפט שהוציא רוגל על מחברי 'ספר תולדות ההגנה' שהם 'נכשלו' בשמירת האנונימיות של אליהו איתן (קמנצקי), הוא משפט קצת מוקדם, תרתי משמע. כיוון שחשדו שאולי לא בשגגה הרג איתן את ברל, היה השיקול מורכב הרבה יותר. בסופו של דבר המלים שרצה אביגור להשמיט לא הושמטו והן היו בבחינת מכשול בפני רוגל. בדרך כלל קפדנותו של רוגל כלפי ההיסטוריונים של ה'הגנה' היא במקומה, אך אפשר שגישה כוללנית כלפי ההיסטוריונים של 'צד' אחד עלולה להכשיל אפילו היסטוריון מלומד ודייקני בדרך כלל כרוגל.

העימות המסקרן באמת מצוי היה בתוככי תנועת העבודה ובמסגרת כתיבת ההיסטוריה שלה. ביחס אל 'השומר' היו גוונים שונים, וקודם כול מפני שבתוך 'השומר' נמצאו נטיות מנוגדות, כפי שהציג את הדברים אחד מטובי הוגי הדעות של תנועת העבודה, מרדכי שניר:

אמנם בדם ואש יהודה נפלה, אולם באשר שכך — כלום היא הנותנת כי בדם תקום? ... מה בין הגנה לאומית ושררה לאומית, יכול לשמש לנו 'השומר'. ביסוד 'השומר' הונחה המטרה לחנך את רגש הכבוד הלאומי וליצור את כוח ההגנה העצמית, וכחיים, ולמעשה נתגלו נטיות שונות. בתוך השומר נבלטו ונתנגשו שתי נטיות שונות ומתנגדות מן הקצה אל הקצה. הנטייה האחת היתה וכאה מתוך הכרת הצורך בהבלטת הכוח בדרך אל קשרי היחסים האנושיים עם תושב הארץ ובטויה, לימוד השפה הערבית, שפת הארץ, הכרת תכונת יושב הארץ, תפיסת הרע במיעוטו, והשאיפה לכבוש את העבודה יחד עם כיבוש השמירה. הנטייה השנייה — תאוות שררה, מגלב, עטיפה ישמעאלית, רובה 'נומר חמישה', סוסה אצילה, דיבור ערבי ופריחה באויר. ופירותיה — חלק גדול מן הסכסוכים בין השומר ובין שכניו, בינו ובין המושבות. הניגודים שפרפרו בתוך אגודת השומר לא נתגלו כלפי חוץ, אולם במה שנתגלה נראים קונפליקטים בין שאיפה להגנה לאומית ובגבולותיה, ונטייה לשררה לאומית ופירותיה.¹⁵

השסע הפנימי בין ציונות של דם ואש, שחתרה להשתלטות על הארץ תוך שימוש בכוח הזרוע נגד הערבים, ובין הציונות של תנועת העבודה, שבאה אל הארץ מתוך נכונות להתחשב בתושביה הערבים, היה קיים בתוך 'השומר'.

שניר הודיע סמוך לכיבוש הבריטי כי אין עוד כל הצדקה לסודיות של אגודת 'השומר' שעד אז ניתן היה להצדיקה במידת-מה. 'הסוד הוא מקור הטומאה, וסודיות זו הדריכה את 'השומר' לירידתו'. שניר הספיד את מנדל פורטוגלי, כיוון שהוא נמנה לדעתו עם האגף החיובי ב'השומר'.¹⁶ כאשר עסק שניר בעריכת 'קובץ "השומר"', הוא רגז על עובדי ארכיון העבודה, שאינטרסים כלכליים ושיקולי יוקרה הם הקובעים את עמדתם גם בתחומים ההיסטוריוניים הטהורים. הוא היה סבור שנטיות לפאר ולרומם את 'השומר' ולהימנע מדיוק היסטורי במקומות שעשויים להביך את בעלי הדבר קשורה בכלל היחס שלהם להיסטוריה של תנועת העבודה, שעל כתיבתה הם מופקדים.

14 שם.

15 מ' קושניר [שניר], 'דברים שלא בעיתם', ילקוט אחדות העבודה, א (דצמבר 1970), עמ' 165-167.

16 קושניר (שניר) אל מרמינסקי (מירום) והעתק לברל כצנלסון, ח' באדר תרצ"ח [תרצ"ח], אה"ע, ברל 2/2.

כאמצעי להתעשרות קלה. שניר פירט במכתב אל ברל כצנלסון כמה וכמה עניינים הקשורים לרווחים בלתי מוצדקים, בצד זלזול בתפקיד של עריכת הקובץ יחד עם העלאת תפקידו שלו כעורך. בין היתר סיפר:

גברתי על מה שגברתי ונוצחתי בהכללת תמונה אחת שהיתה קשה לי ביותר. והיא תמונת ברל הנרצח. אנשים שחיו בארץ באותן השנים שמעו מה על פרשת מותו ובגוף הזכרונות שסופרו בקובץ הלך ונשנה כמה פעמים על מסיבות מותו והרצחו של ברל, כנודע. גזתי הדברים האלה ולא נתתי להם מקום בדפוס, אך משבאו אנשי הארכיון לכלול את תמונתו על מטת המוות בכלל התמונות, התנגדתי לזה בתוקף. אמרתי: די לנו במה שרצחו הערבים בנו, בודאי, את המוטל בספק גדול אם מידם נרצח — אל נתלה בהם. אולם אנשי הארכיון, מהיותם להוטים להרבות בתמונות ראויה הכניסו את התמונה על אף התנגדותי ואף שבשו ברוב 'עם ארצותם' את תאריך מותו... וישבו אחר כך ימים על ימים והעבירו בדיו לבן על השבשתא. תעיין בספר ותיווכח.¹⁷

תמונתו של ברל גרמה לבעיות גם במהדורת תש"ז, שכן ברשימת התמונות צוין מקומה בעמ' 17 אך בפועל היא מופיעה מול עמ' 30. מתחתי כתוב 'אברהם יוסף ברל, נהרג בשמירת סג'רה בכ"ד אייר תר"ע'.

שניר שקל לא לפרסם כלל את סיפור מותו של ברל שעל פי ידיעתו היה ככל הנראה תוצאה של רצח. מאחר שהדבר לא הוכח, ומשפט בוודאי לא היה, התלבטו ההיסטוריונים של 'השומר' וה'הגנה' כיצד להתמודד עם פרשה סודית זו.

